

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ «ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ»
ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐՈՒՄ (1918-1919 ԹԹ.)**

Մարիամ Հովսեփյան

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Մարշալ Բաղրամյան 24/4, 0025 Երևան, Հայաստան
Էլ. հասցե՝ mariamhovsepian@mail.ru
Հոդվածը ներկայացվել է 05.04.2019, գրախոսվել է 15.04.2019, ընդունվել է
տպագրության 06.12.2019

Ներածություն

«Ճակատամարտ» օրաթերթը 1918-1919 թթ. գրեթե բոլոր համարներում անդրադարձել է Հայաստանի Առաջին հանրապետության կառավարության գործունեության առավել կարևոր և օրախնդիր դրվագներին: Ընթերցողներին ներկայացրել է երկրի ներքին ու արտաքին խնդիրները կարգավորելու համար գործադիր մարմնի ընդունած որոշումները:

1919 թ. հունիսի 21-23-ին տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրություններից¹ հետո ձևավորված նոր Դաիլիճի մասին լուրը չի ուշացել նաև Կ. Պոլսի «Ճակատամարտ» պարբերականում²: Խորհրդարանում օգոստոսի 7-ի նիստում վարչապետ Ալեքսանդր Խատիսյանը հանդես էր եկել հայտարարությամբ, որով պարզաբանումներ էր տվել կառավարության առաջիկա քաղաքական կուրսի վերաբերյալ³: Ընդ որում՝ Հայաստանն արտաքին քաղաքականության մեջ հավատարիմ էր մնալու հայ ժողովրդի՝ նախկինում որդեգրած ուղեգծին և դաշնակից ուժերի նկատմամբ եղած վստահությանը. «Կառավարութիւնը պիտի ջանայ ստեղծել բարեկամական փոխյարաբերութիւններ դրացի պետութիւններու հետ և փոխադարձ համաձայնութեամբ կարգաւորել Հայաստանի սահմաններու հարցը: Ոչ մէկ պարագայի սահմանային վեճերը Հայաստանի և հարեւան պետութիւններու միջեւ չպիտի լուծուին զէնքի ուժով»⁴: Այդ մասին ԳԱԱ ՊԻ հրատարակած «Հայոց պատմություն» վերնագրով բազմահատորյակում նշված է. «Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղություններից մեկը հարաբերությունների կարգավո-

¹ Հակոբյան 2018, 60:

² Ճակատամարտ 1919, N 243:

³ Ճակատամարտ 1919, N 243:

⁴ Ճակատամարտ 1919, N 243:

րումն ու կայունացումն էր անմիջական հարևանների հետ: Հայաստանի կառավարությունը վերջիններիս հետ հարաբերություններ կառուցելիս աշխատում էր առաջնորդվել բարի դրացիության սկզբունքով և ծագած վեճերն ու բախումները լուծել քաղաքական բանակցությունների, փոխադարձ համաձայնության ճանապարհով»⁵:

Ներքին կյանքում մեր պետական այրերն առաջնորդվելու էին ռամկավարական գաղափարներով ու նպատակներով՝ հետևելով քաղաքական սկզբունքների ազատությանը, բարենորոգելով և ազգային դիմագիծ տալով երկրի վարչական մեքենային ու պետական գրագրությունը դարձնելով միայն մայրենի լեզվով՝ հայերենով⁶: Բացի այդ, վարչապետը կարևորում էր ևս մեկ հանգամանք. կառավարությունը պետք է արագ ձևավորեր «զեմստուն և քաղաքային ինքնավարութիւնները», պետք է իրականացներ «կալուածատիրական բոլոր հողերու ազգայնացումը՝ այն բաժանելով սակաւահող գիւղացիութեան»⁷:

Հայաստանի Առաջին հանրապետության գործադիր մարմինը մշակութային լայն ինքնավարություն էր նախատեսել օտար ազգաբնակչության համար, «առանց որու մեր երկիրը գոյութիւն չի կարենայ ունենալ»⁸:

Այս ուղենշային շեշտադրումների հիման վրա էր ձևավորվել կառավարության քաղաքականությունը, որը բազմաճյուղ էր ու բազմաղորտ⁹: Ընդ որում, հայոց նորանկախ երկրի կառավարությունն օժտված էր նաև օրենսդրական լիազորություններով, երբ սկզբնական շրջանում իրականացնում էր Ազգային խորհրդի, իսկ հետո, խորհրդարանի հանգստի շրջանում՝ օրենսդիր մարմնի գործառույթները. «Այդ ժամանակամիջոցներում կառավարության կողմից ընդունված օրենքները բազմաթիվ են և իրենց քանակական առումով չեն զիջում, եթե չեն գերազանցում խորհրդարանական օրենքներին»¹⁰:

Հայաստանի Առաջին հանրապետության կառավարության աշխատանքներն ու ծրագրերը «Ճակատամարտի» էջերում

«Ճակատամարտը», կարևորելով նոր կառավարության ուղեգծի և ծրագրերի մասին ընթերցողներին ծանոթացնելու անհրաժեշտությունը, ոչ միայն հանգամանորեն անդրադառնում էր գործադիր մարմնի առաջին նիստերին ու որոշումներին, այլև մանրամասն գրում էր պետական այդ

⁵ Հայոց պատմություն 2010, 38-39: Հմմտ. նաև Վրացյան 1993, 296-297:

⁶ Հայոց պատմություն 2010, 36:

⁷ Ճակատամարտ 1919, N 243: Հմմտ. նաև Վրացյան 1993, 297:

⁸ Ճակատամարտ 1919, N 243:

⁹ Վրացյան 1993, 196-197, 200-202:

¹⁰ Վաղարշյան 2005, 21:

կառույցի ողջ անցուդարձի մասին: Ըստ թերթի հրապարակումների՝ վարչապետ Ա.Խատիսյանը օգոստոսի 5-ին տեղի ունեցած խորհրդարանի անդրանիկ նիստում իր զեկուցման մեջ փաստել էր, թե անցած 2 ամսում Նախարարների խորհուրդը հրատարակել է 152 օրենք, 300-ից ավելի որոշում, ներգաղթի և վերաշինության գործի կարգավորման նպատակով հատկացրել է 3.658.000 ռուբլու վարկ, իսկ արևմտահայ գաղթականներին տրամադրել 2.500.000 ռուբլի գումար¹¹: Կառավարության Ներգաղթի և վերաշինության բաժանմունքի ղեկավար էր նշանակվել տաճկահայ Արմենակ Մաքսապետյանը, «որու տնօրէնութեանն է յանձնուած ինչպէս սահմանէն ներս, նոյնպէս արտասահման գտնուող գաղթականութեան գործը, և որու նպատակն է ժամանակավորապէս տեղաւորել ժամանող գաղթականութիւնը ըստ կլիմայի և բուսականութեան»¹²:

Ա. Խատիսյանը պատգամավորներին հորդորում էր իրենց ծրագրերը կազմելիս նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ անհրաժեշտ է հնարավոր պայմաններ ապահովել արդեն նախկին արևմտահայերի համար ևս մեկ ծմեռ Հայաստանում մնալու համար, քանզի կառավարությանը չէր հաջողվել դեպի իրենց ծննդավայր-հայրենիք՝ նրանց ներգաղթի հարցը լուծել¹³: Տաճկահայ գաղթականները տարերայնորեն կուտակվել էին սահմանագլխին՝ սպասելով Թուրքիայի կողմից ներգաղթի թույլտվությանը¹⁴, բայց՝ ապարդյուն¹⁵: Նրանց ներգաղթի գործը կառավարության մտահոգության կենտրոնում էր և խիստ կարևոր էր քաղաքական ու գործնական առումով¹⁶: Մշակվել էր այդ գործընթացի կազմակերպման ծրագիրը¹⁷: Արևմտահայ Գործադիր մարմինը, վարչապետի վկայությամբ, սկսել էր բանակցել դաշնակից պետությունների ներկայացուցիչների հետ՝ նրանց հղելով նամակներ ու դիմումներ¹⁸: «Իրաւունք կայ առանց զինուորական ուժի ներգաղթ թոյլատրելու, բայց որոշուած է չերթալ և չենթարկուիլ թրքական իշխանութեանց: Ընդհանուր տեսակէտն այն է, որ միայն դաշնակից և հայկական զինուորական ուժերով կարելի է Երկիր երթալ, մինչդեռ վերջինս մանտա չունի գրաւումներ ընելու»¹⁹, - տիրող իրավիճակի մասին նշում է Ա. Խատիսյանը:

¹¹ Ճակատամարտ 1919, N 247:

¹² Ճակատամարտ 1919, N 247:

¹³ Ճակատամարտ 1919, N 247:

¹⁴ Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ. 2000, 48-49:

¹⁵ Հայոց պատմություն 2010, 65:

¹⁶ Հակոբյան 2005, 147-148:

¹⁷ Հակոբյան 2018, 80-81:

¹⁸ Ճակատամարտ 1919, N 247:

¹⁹ Ճակատամարտ 1919, N 247:

Վարչապետը, կրկին բերելով թվային տվյալներ, գրում է, թե գաղթականների համար տեղ կգտնվեր հայոց նորաստեղծ երկրում, որի «սահմաններու տարածությունը 40.920 քառ. վերստ է»²⁰: Նա նշում է, որ կառավարության դիվանագիտական ջանքերի շնորհիվ հնարավոր է եղել գրավել Կարսն ու Արդահանը, իսկ Շարուրի և Նախիջևանի շրջաններում՝ ճնշել թուրքերի հրահրած և թուրք գնդապետ Խալիլ բեյի գլխավորած թաթարական ապստամբությունը²¹:

Կարգավորվել էին Հայաստանի հարաբերությունները Վրաստանի և Պարսկաստանի հետ²²: Թուրքիայի իշխանությունների հետ բանակցել չէր հաջողվել, իսկ Ադրբեջանը հարաբերություններ սկսելու համար պահանջում էր իրեն հանձնել Ղարաբաղը, «գոր ոչ մէկ պարագային Հայաստանը չի զիջիր»²³: Ռուսաստանի հանդեպ որդեգրել էին չեզոք վերաբերմունք²⁴:

Խորհրդարանում ելույթ ունենալով՝ Ա. Խատիսյանն անդրադառնում է 1-2 ամսում երկրի ներքին կյանքում իրականացված աշխատանքներին: Նրա խոսքով՝ Ներքին գործերի նախարարությունը զբաղվել է գլխավորապես Կարսի, Նախիջևանի և Շարուրի գավառները Հայաստանին միացնելու գործով: Արդեն Նախիջևանի շրջան էին վերադարձել 180.000, իսկ Կարսի շրջան՝ 120.000 փախստական, «որոնցմէ 12.600ը արեւմտահայեր» էին²⁵: Այս ռազմական գործողություններում կանոնավոր բանակի հետ իրենց ուժերն էին միացրել խմբապետական միավորումները: Վարչապետը մասնավորապես գովասանքով է խոսում սասունցիների Հեծյալ գնդի մասին²⁶: Նրա կարծիքով, քանի դեռ Հայաստանը չունի իրական անկախություն, չի կարողանալու կարգավորել իր ելևմտական դրությունը: «Վրաստան և Ատրպեյճան տնտեսապես ուժեղ են, ունին նաւթ, թրանզիթ և երկաթուղի: Միւս կողմէ, մեր ներքին հարստութիւնն ալ, որ գոնեակն ու բամպակն է, չենք կրնար ծախել: Որոշուած է ներքին 10 միլիոն փոխառութիւն ընել»²⁷, - իր մտահոգություններն այսպես է արտահայտել կառավարության առաջին դեմքը:

Վարչապետի ելույթում յուրահատուկ հնչեղություն էին ստացել թե՛ գաղթականների ու զինվորների, թե՛ ողջ ազգաբնակչության պարենավոր-

²⁰ Ճակատամարտ 1919, N 247:

²¹ Վրաստանի հետ Հայաստանի կառավարությունը ձեռք էր բերել պայմանավորվածություն առ այն, որ վճարելու էր Բաթում-Փոթի-Թիֆլիս գծով Հայաստան մեկնող արևմտահայ գաղթականների ճանապարհածախսը (տե՛ս Ճակատամարտ 1919, N 247):

²² Ճակատամարտ 1919, N 247:

²³ Ճակատամարտ 1919, N 247:

²⁴ Ճակատամարտ 1919, N 247:

²⁵ Ճակատամարտ 1919, N 212:

²⁶ Ճակատամարտ 1919, N 212:

²⁷ Ճակատամարտ 1919, N 212:

ման խնդիրները: Նրա հիշատակած թվային տվյալների համաձայն՝ 1919 թ. մայիսին Հայաստանը սննդամթերքով ապահովվածության տեսանկյունից «սարսափելի վիճակի մէջ» էր²⁸: Ողջ ամսվա ընթացքում Մակուից և Թիֆլիսից եկող ճանապարհներով ստացվել է համապատասխանաբար 24 ու 6 վագոն ցորեն և ալյուր, ինչը կազմում էր ավելի քան 30.000 փութ²⁹: Թերթը փաստում է, որ ստացված հացահատիկը չէր բավարարում ժողովրդին: Բնականաբար, կիսաքաղց կամ քաղցած մնալով՝ շատերն են մահացել, իսկ գաղթականներին ու զինվորներին հաճախ չէր էլ հասնում նրանց անունով ստացված ուտելիքը³⁰: Ա. Խատիսյանը ներկայացնում է մասնավորապես հետևյալ պատճառները. «Հոս, Կովկասէն, Պաքուէն և Թիֆլիսէն, հնարաւորութիւն չեղաւ պարէն փոխադրել, իսկ Պարսկաստանէն կամ Մակուէն ստանալու համար հարկաւոր քանակութեամբ նիկոլայեան կամ պարսկական դրամ չունէինք»³¹:

Սովի դեմն առնելու նպատակով, Հայաստանի կառավարությունը պայմանագիր էր կնքել ԱՄՆ-ի հետ, ինչի շնորհիվ մինչև 1919 թ. սեպտեմբերի մեկը նրանք ուղարկելու էին 1.200.000 փութ ալյուր՝ փոխարժեքն ստանալով առաջիկա 2-4 տարում³²: Օգոստոսի 5-ի դրությամբ, այդ բեռից Բաթումի նավահանգիստ էր հասել 300.000 փութ ալյուր՝ 3 շոգենավով³³: Տեղափոխությունը դժվարությամբ էր իրականացվել, որովհետև Հայաստանը քիչ թվով շոգեքարշ և վագոններ ուներ, իսկ եղածները հիմնականում, վարչապետի բառերով ասած, «զբաղուած էին մեր փախստականութեան տեղափոխութիւնով»³⁴: Ա. Խատիսյանը, սակայն, վստահեցնում է, թե իրենք ամեն ջանք թափելու էին, որ ժողովրդի պարենավորման խնդիրը լուծելին: Այդ համատեքստում նա նաև բարձր է գնահատել ԱՄՆ-ի հետ թեկուզ կարճաժամկետ համագործակցության իրենց ձեռքբերումը. «Այս հանգամանքը քաղաքական նշանակութիւն ունի, որ դեռ չճանաչուած կառավարութեան հետ Ամերիկան մէկ քանի տարուայ պայման կը կնքէ»³⁵:

Թեև կառավարությունը գիտակցում էր Ադրբեջանի քաղաքականության բուն նպատակը Հայաստանի հանդեպ, այդուհանդերձ, հանգամանքների պարտադրմամբ և երկրի վառելիքի հարցը լուծելու ակնկալիքով 4 միլիոն փութ նավթ գնելու գումարը նախապես էր վճարել Բաքվի իշխա-

²⁸ Ճակատամարտ 1919, N 212:

²⁹ Ճակատամարտ 1919, N 212:

³⁰ Ճակատամարտ 1919, N 212:

³¹ Ճակատամարտ 1919, N 212:

³² Ճակատամարտ 1919, N 212:

³³ Ճակատամարտ 1919, N 212:

³⁴ Ճակատամարտ 1919, N 212:

³⁵ Ճակատամարտ 1919, N 212:

նություններին, բայց դեռևս չէր ստացել օդի ու ջրի պես անհրաժեշտ այդ վառելիքը³⁶:

Երկրի անվտանգությունը և բանակի մարտունակությունն ապահովելու նպատակով, Ա. Խատիսյանը և նրա կառավարությունը կարծում էին, թե անհրաժեշտ է զարկ տալ կամավորական ջոկատների ու խմբերի կազմավորմանը, «որովհետև մեր զինուորները 4 տարուայ ընթացքին յոգնած են, և այդ սիսթեմը պետք է որդեգրել առաջիկային, մանաւանդ որ արեւմտահայերն ալ մտած են այդ շարքերը»³⁷:

Վարչապետը տեղեկացնում է նաև իրենց մեկ այլ կարևոր որոշման, այն է՝ իրավագիտության անվանի պրոֆեսոր Յուրի Ղամբարյանի³⁸ տեսչությամբ³⁹ 1919 թ. սեպտեմբերին Երևանում համալսարան բացելու մասին, «որու անհրաժեշտ ծախքերու համար յատկացուած է 300.000 ռուպլի՝ բոլոր դպրոցներու նախնական ծախքերուն համար»⁴⁰:

Խորհրդարանի ամբիոնից կառավարության գործունեության ծրագրային հայտարարության մեջ ոչ միայն կանոնավոր բանակի ստեղծմանն ու կայացմանը, այլև Հայաստանի ներքին ու արտաքին կյանքի գրեթե բոլոր բնագավառներին նվիրված ենթաբաժիններ կային: Այդ հայտարարությունը կարելի է համարել երկրի վարչապետ Ա. Խատիսյանի գլխավորած կառավարության ծրագրի մակետը⁴¹: Նախաբանում մատնանշվում էր մի կարևոր հանգամանք, որը, թեև դժվարացնում էր գործադիր իշխանության աշխատանքը, բայց հաղթահարելի էր ժամանակի կտրվածքով: Գործադիր մարմինը (Նոր դահլիճը) երկրի կառավարումն ստանձնել էր «անասելի ծանր պայմաններու մէջ»⁴², մասնավորապես՝

- տնտեսությունը հիմնովին քայքայված էր երկարատև պատերազմի, զանգվածային տեղահանությունների և գաղթի հետևանքով,

- ժողովուրդը հոգեպես ու ֆիզիկապես հոգնել և հյուծվել էր սովի ու համաճարակների պատճառով,

- ներքին կյանքը վտանգված էր հատկապես թշնամաբար տրամադրված մահմեդական ուժերի կողմից⁴³:

Կային ծրագրային առաջնահերթություններ, որոնց նպատակային լուծման ուղիներ էր առաջարկում կառավարությունը: Դրանց թվում էին

³⁶ Ճակատամարտ 1919, N 212:

³⁷ Ճակատամարտ 1919, N 212:

³⁸ Յուրի Ղամբարյանի մասին տե՛ս ստորև բերված հղումներում. <https://hy.m.wikipedia.org/wiki/>.

³⁹ Ճակատամարտ 1919, N 248:

⁴⁰ Ճակատամարտ 1919, N 212:

⁴¹ Ճակատամարտ 1919, N 212:

⁴² Ճակատամարտ 1919, N 212:

⁴³ Ճակատամարտ 1919, N 212:

տնտեսական խնդիրները, արդյունաբերություն հիմնելու և այն զարգացնելու նպատակով արտաքին խոշոր փոխառություն վերցնելու անհրաժեշտությունը, ազգային դրամի կայունացումը, հողային հարցը, ներգաղթի հիմնախնդիրը, հաղորդակցության միջոցների և վառելիքի հայթայթումը, պարենավորման գործընթացի կարգավորումը, գաղթականների ու կարիքավոր ազգաբնակչության խնամատարությունը, առողջապահական և կրթամշակութային ոլորտների կանոնակարգումը, պետաիրավական ու դատական անկախ համակարգի հաստատումը, արտաքին մարտահրավերներին դիմակայելը, միջպետական հարաբերությունների հաստատումը և այլն: Այս բոլոր խնդիրներին անդրադարձ կար կառավարության գործունեության ծրագրային հայտարարության մեջ, որը տպագրվել էր «Ճակատամարտ» օրաթերթի սեպտեմբերի 27-ի համարում: Այդ հրապարակման մեջ պարբերականը Հայաստանի Առաջին հանրապետության գործադիր մարմնի համար առանձնացրել էր հետևյալ առաջնահերթությունները.

- ուժեղ պետական ապարատի, փորձառու պաշտոնյաների անհրաժեշտություն,
- պետական վարչական մեքենայի թերությունների վերացում,
- պարենամթերքի և կենսականորեն անհրաժեշտ առարկաների ներմուծման ապահովում,
- հարաբերությունների հաստատում դաշնակիցների ու հարևան երկրների հետ,
- սոցիալ-քաղաքական բարենորոգումների իրականացում,
- հարկային համակարգի կարգավորում,
- փոխադարձ համաձայնությամբ, սահմանային խնդրի կարգավորում,
- աշխատանքային օրենսգրքի ընդունում,
- ընդհանուր, պարտադիր և անվճար հանրային տարրական կրթության ապահովում,
- բարձրագույն, մասնավորապես պետության հովանու ներքո գործող համալսարանական կրթական համակարգի հաստատում,
- ավերված բնակավայրերի վերաշինություն⁴⁴:

Թերթը պնդում էր, թե վարչապետ Ա. Խատիսյանը վստահ էր, որ, ի հեճուկս արտաքին ու ներքին հիմնախնդիրների, Հայաստանի կառավարությունը ի զորու էր կյանքի կոչել կազմված և հանրությանը ներկայացված սեփական ծրագիրը: Նոր դահլիճի ղեկավարն այդ կապակցությամբ ասում էր. «Կառավարութիւնը կ'առաջադրէ իրեն 2 գլխաւոր խնդիրներ՝ մէկ կողմէ՝ պաշտպանել երկրի ապահովութիւնը արտաքին ու ներքին թշնամիին, իսկ միւս կողմէ՝ ապահովել ժողովուրդի ֆիզիքական գոյութիւնը»:

⁴⁴ Ճակատամարտ 1919, N 212:

նը՝ կարգադրելով պարենաւորման գործը: Նորակազմ կառավարութիւնը այսօր հրապարակ կուգայ լայն ծրագրով ...Նոր կառավարութիւնը կը յայտարարէ, որ յամառօրէն պիտի ձգտի իրականացնել այդ ծրագիրը՝ հիմնելով զայն օրինականութեան վրայ»⁴⁵:

Ա. Խատիսյանի վերոհիշյալ ծրագրային ելույթի և դրան նվիրված քննարկումների հրապարակմամբ, «Ճակատամարտ» թերթը կարծես փորձել է իր լսարանին փաստերով վստահություն ներշնչել Հայաստանի Առաջին հանրապետության ղեկավար կազմի և կառավարության որդեգրած ներքին ու արտաքին քաղաքականության հիմնական սկզբունքների նկատմամբ: Չէ՞ որ պոլսահայ (և հայկական այլ) հասարակայնության մեջ ոչ բոլորն էին դրականորեն տրամադրված առավելապես դաշնակցական անդամներից բաղկացած Դահլիճի հանդեպ⁴⁶: Կային այնպիսիք, որոնց դուրը չէր գալիս նախարարների ու վարչապետի անգամ համեստ հագուկապը⁴⁷, թեև չէր կարելի մոռանալ երկրի աղքատիկ ու գրեթե դատարկ բյուջեն և կառավարության առջև ծառացած բազմաթիվ ու տարաբնույթ խնդիրները:

«Ճակատամարտը» պարբերաբար տեղեկացնում էր կառավարության օրախնդիր որոշումների և ընթացքի մեջ եղող ու արդեն կատարված աշխատանքների մասին: Դա անում էր՝ պահպանելով չեզոքություն և լինելով հնարավորինս անաչառ: «Հայաստանի կառավարության որոշումները» խորագրի ներքո 1919 թ. օգոստոսի 30-ին պարբերականը, առանց որևէ մեկնաբանության, ներկայացնում է տարբեր ոլորտների համար ընդունված որոշումները⁴⁸, ինչպես՝

- պարենավորման նախարարին հանձնարարվել է Ամերիկյան կոմիտեից այլուր ձեռք բերել և այն փոխանակել սերմացուի հետ,
- ելևմտական նախարարությանն է հանձնվել 10.000 դանիական «քուրօ»՝ արտերկրում հայկական թղթադրամներ պատրաստելու նպատակով,
- լաստանավ պատրաստելու և այն Սևանա լճի վրա օգտագործելու նպատակով, Պատերազմական նախարարությանը տրամադրվել է 100.000 ռուբլի⁴⁹:

Բանակի կայացումը՝ կառավարության գործունեության և երկրի գոյատևման երաշխիք

Կանոնավոր ազգային բանակ ունենալը «Ճակատամարտը» համարում էր անկախ Հայաստանի գոյության երաշխիք, մանավանդ որ 1919 թ.

⁴⁵ Ճակատամարտ 1919, N 212:

⁴⁶ Ճակատամարտ 1919, N 250:

⁴⁷ Ճակատամարտ 1919, N 250:

⁴⁸ Ճակատամարտ 1919, N 246:

⁴⁹ Ճակատամարտ 1919, N 246:

սեպտեմբերին Հայաստանից պատրաստվում էր հեռանալ դեռևս 1918 թ. Մուղրոսի զինադադարից հետո այնտեղ հաստատված անգլիական զորքի ստորաբաժանումը⁵⁰: «Երկար ատեն է ի վեր կը ծանուցուի, թե հաւանաբար ետ պիտի քաշուին անգլիական զինուորները Կովկասահայաստանէն: Արդեն իսկ գործադրութիւնը սկսած է, և կը վախճուի, որ սպառնալիքները վերսկսին ժէօն թիւրքերու կողմէ»⁵¹, - կարդում ենք թերթում տպագրված Անգլո-հայկական կոմիտեի տեղեկագրում: Պարբերականի հրապարակումները վկայում են, որ, չնայած Հայաստանի պատվիրակության ջանքերին և դիմումներին՝ ուղղված Անգլիայի կառավարությանը և Աշխատավորական կուսակցության ներկայացուցիչներին, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնին և եվրոպացի անվանի մտավորական-հասարակական գործիչներին, բրիտանական զորքը դուրս եկավ հայոց պետության սահմաններից, քանի որ այդպես էր թելադրել այդ երկրի քաղաքական շահը⁵², ինչի մասին գրել էր նաև «Ճակատամարտը»⁵³:

Հանրապետության խաղաղ և անվտանգ կյանքի ապահովման հիմնական երաշխավորի՝ բանակի ստեղծման և կայացման նպատակով երկրի կառավարությունն ընդունել էր մի շարք օրենքներ⁵⁴: Դրանց մեջ էր գորակոչի ապահովմանը նպաստող Զինվորագրության օրենքը⁵⁵: Այն հաստատվել էր 1919 թ. սեպտեմբերի 9-ին (մինչ այդ՝ 1919 թ. հունիսի մեկին էր օրենք ընդունվել զորակոչի վերաբերյալ⁵⁶) տեղի ունեցած խորհրդարանական նիստում⁵⁷: Այս օրենքով զորակոչի էին ենթարկվելու 29-32 տարեկան ՀՀ քաղաքացիները, այդ թվում՝ արևմտահայերը, որոնց տարիքը որոշվելու էր զինվորական աստիճաններին կից ստեղծված հանձնաժողովների միջոցով՝ ըստ նրանց արտաքին տվյալների, եթե չունենային ծննդյան վկայական կամ անձը հաստատող փաստաթուղթ⁵⁸: Հիշյալ օրենքն ուժի մեջ մտնելուց հետո հերթական զորակոչը կատարվում է հոկտեմբերի 15-ից սկսած՝ հիմք ընդունելով 1919 թ. հունիսի մեկի և սեպտեմբերի 9-ի օրենքները⁵⁹: Ընդ որում, զորակոչից ազատվում են ընտանիքի միակ կերակրող համարվող անձինք⁶⁰:

⁵⁰ Ճակատամարտ 1919, N 248:

⁵¹ Ճակատամարտ 1919, N 248:

⁵² Գալոյան 1999, 177:

⁵³ Ճակատամարտ 1919, N 248:

⁵⁴ Հայոց պատմություն 2010, 47-48:

⁵⁵ Հայոց պատմություն 2010, 47-48:

⁵⁶ Ճակատամարտ 1919, N 309:

⁵⁷ Ճակատամարտ 1919, N 287:

⁵⁸ Ճակատամարտ 1919, N 287:

⁵⁹ Ճակատամարտ 1919, N 309:

⁶⁰ Ճակատամարտ 1919, N 309:

Ելնելով երկրի խաղաղ ու անվտանգ կյանքի ապահովման հրամայականից՝ «Ճակատամարտը» ամբողջությամբ տպագրում էր կառավարության՝ դասալքության դեմ ուղղված պատիժների մասին որոշումը⁶¹: Բանակը կազմալուծող այդ բացասական երևույթը չեզոքացնելու ակնկալիքով՝ Գործադիրը հիմնում է մասնավոր հանձնախումբ՝ հարյուրապետ Մուրադյանի նախագահությամբ⁶²: Այդ մարմինը տարածում է 6 կետից բաղկացած հայտագիր, որտեղ սահմանված էին հետևյալ կոնկրետ պատիժները.

- 1-6 ամիս բանտարկության կամ 1000-10.000 ռուբլի տուգանքի էին ենթարկվելու պետական կամ մասնավոր այն հաստատությունների տնօրենները, որոնք աշխատանքի էին ընդունել զինվորական ծառայությունը հաստատող փաստաթուղթ («վէսիքա») չունեցող անձանց,

- Ժամկետային զորակոչից խուսափողները ենթարկվելու էին 2-4 ամիս բանտարկության կամ 1-3 ամիս կալանքի, ինչին զուգահեռ՝ բաց թողնված յուրաքանչյուր ամսվա համար պարտավորվելու էին 6 ամիս ծառայել,

- 2 անգամից ավել դասալքության դիմողները հանձնվելու էին Զինվորական ատյանին և ենթարկվելու էին մահապատժի⁶³:

Կառավարության նախաձեռնությամբ, 1919 թ. սեպտեմբերի սկզբին Խորհրդարանը զինվորական (ռազմական) նախարարին վարկ էր տրամադրել՝ ԱՄՆ-ից հայ զինվորների համար որակյալ կոշկեղեն գնելու նպատակով⁶⁴, մեկ այլ վարկ էլ տվել էր նրան՝ մարտական «գնդակներ պատրաստելու և փամփուշտներ լեցնելու արհեստանոց բանալու համար»⁶⁵:

Օրենքներից և որոշումներից բացի, կառավարությունը մի կարևոր ձեռնարկով էր հանդես եկել՝ 1919 թ. դեկտեմբերի 21-ը հայտարարելով Բանակի օր և կազմակերպելով միջոցառումներ, հանգանակություններ ու նվիրատվություններ հօգուտ զինվորների⁶⁶: «Ճակատամարտը» ոչ միայն անդրադառնում է այդ որոշումներին ու միջոցառումներին, այլև հրապարակում է լուրեր և տեղեկություններ իր իսկ ընթերցողների՝ ցեղասպանությունից մազապուրծ արևմտահայության կողմից բանակին աջակցելուն առնչվող ծրագրերի մասին: Այդ կապակցությամբ օրաթերթում բացվել էր «Մեր պարտքը հայ բանակին» խորագրով բաժինը: Այդտեղ նաև ծավալվում էին քննարկումներ, ներկայացվում էին զինվորներին թեկուզ չնչին գումար նվիրաբերած անձանց անուններ, ինչպես և տպագրում էին հայ

⁶¹ Ճակատամարտ 1919, N 247:

⁶² Ճակատամարտ 1919, N 247:

⁶³ Ճակատամարտ 1919, N 247:

⁶⁴ Ճակատամարտ 1919, N 287: Հմմտ. նաև Հակոբյան 2018, 72:

⁶⁵ Ճակատամարտ 1919, N 287:

⁶⁶ Ճակատամարտ 1919, N 287:

ռազմիկներին ուղղված նամակներ: «Հայ զինուորը գիտէ մէկ բան - կատարել իր պարտականութիւնը, պաշտպանել հայրենիքը, փրկել հայութեան մնացորդները և մանուկ Հանրապետութիւնը: Ան լաւ հասկցած է, թէ առանց այդ հայութեան ու Հանրապետութեան կարելի չէ գոյութիւն ունենալ այլևս»⁶⁷, - վստահեցնում էր թերթը՝ հանրությանն առաջարկելով ամեն կերպ սատարել բանակին՝ մասնավորապես օգտակար լինելով նվիրատվություններով:

Զինվորներին ու բանակին աջակցելու նպատակով, Կ. Պոլսում սկսված հասարակական շարժումը ղեկավարելու համար ստեղծվել էր հատուկ հանձնաժողով⁶⁸, որի աշխատանքը գտնվում էր «Ճակատամարտի» ուշադրության կենտրոնում: Հայությունը սրտանց մասնակցում էր այդ հանգանակություններին: Վառ ապացույց էին խմբագրությանը հասցեագրված նամակները: Դրանցից մեկում 9-ամյա էլիզա Կ. Մինասյանը Գատըգյուղից գրում էր. «Հայրիկէս ուզած էի, որ Կաղանդի համար ինծի գնէ քուքլա մը, բայց այսօր կուտամ ձեզի այդ քուքլային դրամը՝ 5 ոսկի, որպէս զի դրկէք Հայաստան զինուոր եղբայրներուս»⁶⁹:

«Հագվեցե՛ք հայ զինվորը» կարգախոսը պարբերաբար տեսնում ենք օրաթերթի էջերում:

Հաղթահարելով բազմաթիվ դժվարություններ և թիկունքին ունենալով ողջ հայության գործվալից աջակցությունը՝ Հայոց բանակը հաղթանակներ էր գրանցում: Հայաստանի վարչապետ Ա. Խատիսյանը այդ մասին հպարտորեն փաստում է խորհրդարանի՝ սեպտեմբերի 4-ի նիստում⁷⁰: Նա հայտարարում է ի լուր ամենքի. «Հայրենիքին սպառնացող վտանգը դեռ չէ անցած, այնուամենայնիւ, երկրի դրութիւնը կարելի չէ ընդունիլ յուսահատական: Բանակը և ժողովուրդը կը պաշտպանեն կառավարութիւնը, որ յենուելով այդ ուժերու վրայ՝ պիտի շարունակէ գործը»⁷¹: Վարչապետը շեշտում էր բանակի ինքնակազմակերպման անհրաժեշտությունը՝ հատկապես անգլիական զորքը Հայաստանից հեռանալուց հետո. «Մենք պէտք է ուժեղացնենք մեր ներքին ուժերը արտաքին վտանգին դէմ...Մեզ կը մնայ մէկ կողմէն՝ չկորսնցնել դուրսէն եկած յոյսը և միւս կողմէն՝ կազմակերպել մեր սեփական ուժերը»⁷²:

Բանակի կազմավորումը կայուն հիմքերի վրա դնելու հրամայականը շեշտված էր Ազգային ժողովում կառավարության ներկայացրած հայտա-

⁶⁷ Ճակատամարտ 1919, N 336:

⁶⁸ Ճակատամարտ 1919, N 336:

⁶⁹ Ճակատամարտ 1919, N 336:

⁷⁰ Ճակատամարտ 1919, N 257:

⁷¹ Ճակատամարտ 1919, N 257:

⁷² Ճակատամարտ 1919, N 257:

րարության մեջ⁷³: Ըստ այդմ՝ Հայաստանն արտաքին թշնամական ուժերից պաշտպանելու գործը պետք է հենվեր պարտադիր և ընդհանուր զինվորական ծառայության վրա⁷⁴: Պետք է ստեղծվեին պահակազորք ու ժողովրդական միլիցիա, իսկ բանակը՝ ազգայնացվեր⁷⁵: Ծրագրվում էր նաև միջոցներ հատկացնել գորքի առողջապահական ու զորանոցների սոցիալ-տնտեսական պայմանները բարելավելու նպատակով⁷⁶:

Եզրակացություններ

Ամփոփելով՝ կարող ենք փաստել հետևյալը.

- ըստ Կ. Պոլսի «Ճակատամարտ» օրաթերթի հրապարակումների, 1919 թվականը բավական բեղմնավոր էր Հայաստանի Առաջին հանրապետության Գործադիր մարմնի աշխատանքների համար,

- պետականաշինության հիմքերը երկրի կառավարությունը դրել էր հենց այդ տարվա ընթացքում՝ փորձելով իր որոշումներով և ծրագրերով ոչ միայն նպաստել հայրենի երկրի պաշտպանունակությանն ու խաղաղ կյանքի ապահովմանը, Հայաստանն ազատել սովի ու աղքատության ճիւղերից, այլև բոլոր ոլորտներում և ասպարեզներում ընթանալ դեպի զարգացում ու հզորացում,

- կառավարության գործունեության ամբողջ ընթացքը հանգամանորեն ներկայացված է պարբերականի էջերում՝ հիմնականում լուրի, թղթակցության և հարցազրույցի ժանրերով:

Գրականություն

Գալոյան Գ. 1999, Հայաստանը և մեծ տերությունները 1917-1923 թթ., Երևան, «Գիտություն» հրատ., 540 էջ:

Կարապետյան Մ. 1995, Հայաստանի Հանրապետության բանակի կազմավորումը (1918-1920 թթ.), Հայկական բանակ, N 5-6, Երևան, 21 էջ:

Կարապետյան Մ. 2003, Հայաստանը 1912-1920 թթ., Երևան, «Զանգակ-97» հրատ., 400 էջ:

Հակոբյան Ա. 2005, Հայաստանի խորհրդարանը և քաղաքական կուսակցությունները (1918-1920 թթ.), Երևան, «ՀՅԴ հրատ.», 364 էջ:

Հակոբյան Ա. 2018, Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ., Երևան, «Լուսակն» հրատ., 152 էջ:

⁷³ Ճակատամարտ 1919, N 269:

⁷⁴ Ճակատամարտ 1919, N 269:

⁷⁵ Ճակատամարտ 1919, N 269: Հմմտ. նաև Կարապետյան 1995, 17, Վիրաբյան 2018, 50-51:

⁷⁶ Ճակատամարտ 1919, N 269:

Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ. (Քաղաքական պատմություն), Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու 2000, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 455 էջ:

Հայոց պատմություն 2010, հ. 4, գիրք 1, Երևան, «Զանգակ-97» հրատ., 799 էջ:
 Ճակատամարտ 1919, Կ. Պոլիս, N 212 (Կառավարության զեկուցումը Հայաստանի խորհրդարանին մեջ), N 243 (Հայաստանի նոր դահլիճը), N 246 (Հայաստանի կառավարության որոշումները), N 247 (Վարչապետ Խատիսյանի զեկուցումը կառավարության քաղաքականության մասին, Հայ գաղթականներու փոխադրության մասին, Պատիժներ դասալքության դեմ), N 248 (Ա. Խատիսյան դարձյալ վարչապետ, Հայաստանին սպառնացող վտանգը), N 250 (Զապեցե՝ ք ձեր կիրքերը, Բաց երկտող մը Զավեն պատրիարքին), N 257 (Վարչապետ պ. Խատիսյանի ճառը Հայաստանի խորհրդարանին մեջ քաղաքական կացության մասին), N 269 (Հայաստանի խորհրդարանին մեջ նոր դահլիճին հայտարարությունները արտաքին և ներքին քաղաքականության մասին), N 287 (Հայաստանի Զինվորագրության օրենքը, Զինվորական վարկեր), N 309 (ՀՀ ներքին գործոց նախարարի շրջաբերականը), N 336 (Հազվեցնենք հայ զինվորը, Հայ մանուկը և բանակը):

Վրացյան Ս. 1993, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 705 էջ:

Վաղարշյան Ա. 2005, Հայաստանի Առաջին հանրապետության դատական համակարգը (1918-1920 թթ.), Երևան, 206 էջ, <http://etd.asj-oa.am/1412/?fbclid=IwAR2CS5cODMtXsS9X1afB1xNMS3brkFpJiPW50k7UUXW7ulCWtVlalqy5E> (5.02.2018):

Վիրաբյան Վ. 2018, Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության համակարգը 1918-1920 թթ. (Հայագիտության հարցեր, Երևան, N 2, 13 էջ):

Յուրի Ղամբարյանի մասին տե՛ս ստորև բերված հղումներում. <https://hy.m.wikipedia.org/wiki/> (05.02.2018).

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐՈՒՄ (1918-1919 ԹԹ.)

Մարիամ Հովսեփյան

1918-1919 թթ. «Ճակատամարտ» օրաթերթը գրեթե բոլոր համարներում անդրադարձել է Հայաստանի Առաջին հանրապետության կառավարության գործունեության առավել կարևոր և օրախնդիր դրվագներին: Ընթերցողներին ներկայացրել է երկրի ներքին ու արտաքին հիմնախնդիրները կարգավորելու համար գործադիր մարմնի ընդունած որոշումները: Ըստ պարբերականի հրա-

պարականների՝ 1919 թվականը բավական բեղմնավոր էր կառավարության աշխատանքների համար: Պետականաշինության հիմքերը Գործադիրը դրել է հենց այդ տարվա ընթացքում՝ փորձելով իր որոշումներով և ծրագրերով ոչ միայն Հայաստանն ազատել սովի և աղքատության ճիրաններից, այլև կյանքի բոլոր ասպարեզներում ընթանալ դեպի զարգացում ու հզորացում: Այս ամենն անաչառորեն լուսաբանված է «Ճակատամարտի» էջերում:

Բանալի բառեր՝ Հայաստանի Առաջին հանրապետություն, կառավարություն, ծրագիր, պետականաշինություն, ներքին ու արտաքին հիմնախնդիրներ, օրենքներ, որոշումներ:

ОСВЕЩЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВИТЕЛЬСТВА ПЕРВОЙ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ В ГАЗЕТЕ "ЧАКАТАМАРТ" В 1918-1919 ГГ.

Мариам Овсепян

Издававшаяся в 1918-1919 гг. в Константинополе ежедневная газета "Чакатамарт" почти в каждом номере обращалась к наиболее ключевым моментам деятельности правительства Первой Республики Армения. С её страниц читатели узнавали о постановлениях органа исполнительной власти нового независимого государства. Согласно газетным публикациям, 1919 год был довольно-таки плодотворным в деятельности армянского правительства. Именно в этот период были заложены основы государственного строительства. Своими решениями и программами правительство пыталось не только преодолеть царившие в стране голод и нищету, но и содействовать её развитию и процветанию.

Ключевые слова – Первая Республика Армения, правительство, программа, государственное строительство, внутренние и внешние проблемы, законы, решения.

THE COVERAGE OF THE ACTIVITIES OF THE GOVERNMENT OF THE FIRST REPUBLIC OF ARMENIA IN NEWSPAPER "CHAKATAMART" (1918-1919)

Mariam Hovsepyan

In 1918-1919 "Chakatamart" daily newspaper covered the most important and critical activities of the government of the First Republic of Armenia. Readers learned about the decisions of the Executive authority of the newly independent country to resolve internal and external challenges of the country.

According to the publications, 1919 was quite fruitful in the activities of the government. It was during this period that the foundations of state building were laid. By its decisions and programs, the government tried not only to free Armenia from the shackles of hunger and poverty, but also to take a step forward in all spheres for the development and prosperity of the country. All this was objectively covered on the pages of the publication.

Key words – First Republic of Armenia, Government, program, state building, internal and external challenges, laws, decisions.